

TÜRK YE’DE YOKSULLUKLA MÜCADELE VE SOSYAL TRANSFER HARCAMALARI

Neslihan KIZILER

Ö r.Gör., Uluda Üniversitesi, Karacabey Meslek Yüksekokulu,

Email: kizilerneslihan@gmail.com

ÖZET

Günümüz kapitalist toplumlarında gelir e itsizli inin ve yoksullu un artması, geli mi ve geli mekte olan ülkelerde kamuoyunun dikkatinin bu konuya yönelmesine neden olmakta ve devletlerin yoksullukla mücadele programları kapsamında sosyal transfer harcamalarına önem vermesine yol açmaktadır. Ülkemizde son yıllarda yoksullukla mücadelede uygulanan sosyal politikalar kapsamında sosyal transfer harcamalarına önem verilmesi gelir da ılımlı adaletsizli i ve yoksulluk oranlarının az da olsa azalmasında etkili olmu tur. Yoksullukla mücadelede bu tür bir sosyal transfer harcamaları politikası ile yoksul kesimlerin tüketim bütçesine katkı sa lamanın ötesine geçerek, mesleki beceri kazandırma ve ki isel yeteneklerin geli tirilmesi gibi uygulamalara a ırlık vererek onların ya am düzeylerinin yoksulluk sınırının üzerine çıkarılması gibi politikaları da benimsemek gerekir.

Anahtar Kelimeler: Yoksulluk, Sosyal politikalar, Sosyal transfer harcamalar.

JEL Kodu: O11, I32, I38

POVERTY REDUCTION AND SOCIAL TRANSFER EXPENDITURES IN TURKEY

ABSTRACT

Increasing income inequality and poverty in today’s capitalist societies draws the attention of public opinion in developed and developing countries on this subject and also causes the governments to pay attention to social transfer expenditures within the scope of programs to fight against the poverty. In recent years, paying attention to social transfer expenditures within the scope of policies being followed in fighting against the poverty in our country has played an important role in decreasing the income inequality and poverty, even slightly. Through such a social transfer expenditure policy for fighting against the poverty, the policies such as moving the poor segments’ life standards beyond the poverty limit by providing them with occupational skills trainings and improving their personal skills by going beyond the contribution to their consumption budget should be followed.

Keywords: Poverty, Social Policies, Social Transfer Expenditures

JEL Classification Codes: O11, I32, I38

---

1. G R

Bir toplumda sayısı çok az olan zengin kimselerin milli gelirden aldıkları pay çok yüksek iken toplumun büyük ço unlu unu olu turan yoksul kitlelerin milli gelirden çok az pay almaları ve insan onuruna yara ır bir ya am sürememeleri kabul edilebilir bir durum de ildir. Kapitalist üretim tarzının egemen oldu u günümüz toplumlarında gelir e itsizli inin ve yoksullu un artması hem geli mi hem de geli mekte olan ülkelerde kamuoyunun dikkatinin bu konuya yönelmesine neden olmakta ve devletlerin yoksullukla mücadele programlarına önem vermesini gündeme getirmektedir. Devletlerin yoksullukla mücadelede ba vurdukları araçlardan biri de sosyal transfer harcamalarıdır. Ülkemizde de yoksullukla mücadelede uygulanan sosyal politikalar kapsamında sosyal transfer harcamaları önem kazanmı tır. Bu durum yoksulluk ölçümü verilerini düzenli olarak yayınlayan Türkiye statistik Kurumunun, Türkiye’deki gelir da ılımı adaletsizli i ve yoksulluk oranlarının az da olsa azalmasında sosyal transfer harcamalarındaki artı ın payı oldu u vurgusuna da yansı mı tır.

Bu çalı mada, Türkiye’de yoksullukla mücadelede sosyal transfer harcamalarının rolü ele alınacaktır. Birinci ba lıkta yoksulluk ve yoksullukla mücadele ile ilgili kavramsal ve kuramsal açıklamalar yapılacaktır. Bu ba lamda yoksulluk kavramının farklı tanımları üzerinde durulacak, ardından yoksullu un ölçülmesinde kullanılan yöntemler dünyada yoksullu un boyutları ile yoksullu un azaltılması için mücadele yöntemlerinin neler oldu u üzerinde durulacaktır. İkinci ba lıkta Türkiye’de yoksulluk ve yoksullukla mücadele konusu ele alınacaktır. Ayrıca TÜ K verileri do rultusunda yoksulluk ölçümünde yararlanılan temel kavramlar ve yoksullukla mücadele için uygulanan sosyal yardım politikasında rol oynayan temel kurumlar ve sosyal yardım türlerinin neler oldu u üzerinde durulacaktır. Üçüncü ba lıkta ise Türkiye’de yoksullukla mücadelede, anayasa ile güvence altına alınan ve sosyal devlet olmanın gereklili i ba lamında yapılan sosyal transfer harcamalarının analizi yapılacaktır.

2. YOKSULLUK VE YOKSULLUKLA MÜCADELE

2.1. Yoksulluk Kavramı ve Olgusu

Yoksullu a ili kin literatürde konu ile ilgili geli tirilmi birçok kavram ve buna ba lı olarak yapılan farklı tanımlamalar bulunmaktadır. Sözlük anlamıyla yoksul, yeterli düzeyde parası olmayan veya konforlu bir ekilde ya amak için gerekli olan araçlara sahip olmayan ki idir. Yoksulluk kelimesi ise ya amın gerektirdi i olanaklardan yoksun olma durumunu ifade etmektedir (Aktan ve Vural, 2002:1-2). 19. yüzyılın sonlarında ngiltere’de yapılan ve gelir ile tüketim harcamalarını esas alan çalı malarda yoksulluk, bireylerin temel ihtiyaçlarını kar ılayacak düzeyde kayna a sahip olamaması durumu olarak tanımlanmı tır. Yoksulluk ara tırmalarının ba langıç noktasını olu turan bu parasal tanıma göre yoksulluk, ki i veya hanelerin gelir ya da tüketim harcamaları kullanılarak ölçülmektedir. Ba langıçta yalnızca ya amın sürdürülebilmesi için gerekli gıda harcaması dikkate alınırken sonraki çalı malarda temel e itim ve sa lık hizmetlerine eri im, giyim veya barınma gibi gıda dı ı ihtiyaçların kar ılanamaması durumu da yoksulluk tanımı kapsamına alınmı tır (Do an, 2014:6).

Yoksullu un tanımının gelire ba lı olarak yapılması yaygın bir yakla ımdır. Gelir do ru tanımlandı ı takdirde yoksullukla yakından ili kilidir. Ancak Amartya Sen’e göre yoksullu u sadece gelirle ili kilendirmek do ru de ildir. Sen, yoksulluk konusunu kalkınma konuları ile ili kilendirerek çözüm önerilerini daha geni bir perspektiften sunan bir iktisadi

yaklaşım sergilemektedir. Ona göre yoksulluk yalnızca düşük gelirin bir fonksiyonu olmadığını gibi ne malların ve gelir seviyelerinin ne de sosyal dayanışmanın bir fonksiyonudur. Sosyal faktörler kadar biyolojik, kültürel, ekonomik, tarihi, ideolojik koşullar da yoksulluğun nedenini ve çözümünü anlamak için gereklidir. Sen yoksulluğu, “insanların kendi iyi hayat görüşleri doğrultusunda bir yaşamı ama ulaşmalarına yardımcı olacak özgürlükler anlamında kullanılan yetkinlikleri” şeklinde tanımlamıştır. Dolayısıyla, bireyin refahı, sahip olduğu mal ve gelir miktarı veya elde ettiği fayda ile değil, fiilen alabildiği ve yapabildiği şeylerle değerlendirilmelidir ki, bu durum sadece parasal ölçü ile yoksulluğun ölçülemeyeceğini ifade etmektedir (Boz, 2012:88; Sen, 2004:36-37; Kirmanoğlu, 2005:23-27).

Yoksulluk kavramına atfedilen anlam ve yoksulluğa bakış açısı geçmişten günümüze ekonomik, sosyal, siyasi olguların etkisiyle değişimlik göstermiştir. Kapitalizmin ortaya çıkmaya başladığı 16. yüzyıl Avrupasında hem yaşam biçimi hem de daha önceki toplumlarda görülen yoksulluktan farklı bir yoksulluk kavramı söz konusuydu. O dönemde Geremek’in yazdığı kitapta ifade edilen “yoksulluk artırıcı değil”, bir yanı sıra tarımın ticarileşmesine bağlı olarak tarımsal yapıların çözülmesiyle, kırsal alanda geçimlerini sağlayamaz hale gelenlerin şehirlere akın etmeleriyle, talepten kaynaklanan dalgalanmaların etkisi altındaki ulaşım, ticaret ve imalat sektörlerinde sağlanan istihdamın düzensiz niteliği ile ilgili olmuştur. Geremek, çalışmada ayrıca sadece sadakayla geçinen bir kesimin olduğunu ve bu kesimin toplumsal rahatsızlık uyandırmadığını söz etmiştir. Çünkü buradaki yoksulluk algısı dilencilik ve sadakanın toplumsal düzenin parçası olduğunu ve zenginlerin yoksullara sadaka vererek ruhlarının selametini sağlamalarına vesile olmaları yönündedir. 17. yüzyılda ise yoksulluk algısı değişmiştir, yoksulların artık bir gücü ve üstelik ziyan edilmemesi gereken bir üretim faktörü olarak görülmesi gerektiğini yaklaşımı önermektedir (Buğra, 2013:26-39).

19. yüzyıla gelindiğinde, yoksulluk toplumda bir “sosyal risk” olarak görülmediğinden devletin sorunu olarak ele alınmamıştır. Bu durum 19. yüzyıl toplumunun hâlâ kırsal yaşamaya devam etmesi, kamu yönetiminin, istatistiki kayıt tutmanın ve vergilendirmenin alt yapısı, toplumsal riskleri kitle ölçüde kolektif olarak giderme görevini yerine getirmede yetersiz kalmasıyla ilişkilidir. Oysa 20. yüzyılda ortaya çıkan refah devleti yoksulluğa yönelik yaklaşımın değişiminde önemli bir rol oynamıştır. 1930 ve 1960’lar arasında Avrupa’da özgül tarihsel koşullarında ortaya çıkan refah devleti, sadece toplumsal hastalıkları hafifletmek ve temel riskleri yeniden dağıtmak üzere değil, aynı zamanda devlet ve yurtta arasındaki sosyal sözleşmeyi yeniden yazma anlayışıyla ele alınmıştır. Refah devletinin anlamı sosyal politikaların ötesine geçmektedir. Sosyal politika tek başına düşünüldüğünde, toplumsal risklerin kamusal idaresi anlamına gelmektedir. Refah devleti bu bağlamda bir devletin önereceği sosyal yardım menüsünden farklı bir olgudur. Modern uygarlık boyunca insanlar, yoksulluk, evsizlik, fiziksel engellilik, yoksulluk ve ani ölümler ile karşılaşmışlar, ama her zaman yoksulluk veya nükleer radyasyon ile karşılaşmamışlardır (Andersen, 2013:35-39).

1970’lerden sonra “küreselleşme”, “sanayisizleşme”, “esnek üretim”, “yaşanan nüfus”, “kadınların sosyoekonomik konumundaki değişimler ve bununla birlikte aile yapılarının değişimi” gibi unsurların etkisiyle refah devleti anlayışını git gide değiştirmeye başlamıştır. Modern yoksulluğun ortaya çıkışıyla birlikte sosyal vatandaşlık hakları yoksulluk bağlamında ilk defa gündeme gelmeye başlamıştır. Bu doğrultuda, vatandaşlık hakkı olarak gündeme gelen “temel gelir”in herkese verilmesi, finansmanının geliri geçinmeye yetecek kimselerden vergilerle sağlanması ve düzenli nakdi transferleri içeren bir politika şeklinde uygulanması yönündeki temel gelir politikaları etrafındaki tartışmalar önem kazanmaya başlamıştır (Buğra, 2013:73-74). Thomas Paine’in 1791 yılında yayımlanan Rights of Man

adlı kitabında yoksullara nakit desteği sağlanması ile ilgili kapsamlı bir önerisi yer almıştır. Paine, bu öneri ile yoksullara sadaka verir gibi değil bir vatandaşlık hakkı olarak yapılacak nakit gelir desteğini savunanların görüşlerine net öncül olmaktadır. Buna göre, insan onuruyla baş da an bir iş bulma ansına sahip olmayan kimselerin, bakalarının merhametine bağımlı olmakla sefaletle dümek arasında bir seçim yapma durumunda kalmamaları, devletin bireye karşı taşıdığı sorumluluğu tanımlamaktadır. 20. yüzyılda da nakit gelir desteği politikasına ilişkin bir diğer öneri Milton Friedman'ın negatif gelir vergisi olmuştur (Bu ra ve Sınmazdenir, 2012:88). Günümüzde ise artık yoksulluk bütün ülkelerin sosyal ve ekonomik anlamda gündemlerinde olan ve çözümü için farklı uygulamaların geliştirildiği toplumsal ve siyasi bir olgu haline bürünmüştür. Sadece az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin değil, özellikle 1980'li yıllardan sonra dünya ekonomilerinin küreselleşmesi ile birlikte gelişmiş ülkelerin de temel problemi haline gelmiştir. 2008 küresel krizi ise bu problemin görünür hale gelmesinde etkili olmuştur.

2.2. Yoksulluğun Ölçülmesi

Yoksulluk ile gelir dağılımı adaleti arasında yakın bir ilişki vardır. Gelir dağılımı, bir ülkede belirli bir dönemde üretilen milli gelirin bireyler, hanhalkları, toplumsal gruplar, bölgeler ya da üretim faktörleri sahipleri arasında bölünümünü ifade eder. Bu bölünümün adil olması oldukça önemlidir. Çünkü toplumu oluşturan en zengin kesim ile en fakir kesim arasındaki gelir farkı arttıkça yani zengin daha da zenginleştikçe ve buna karşılık fakir daha da fakirleştikçe ekonomik istikrarsızlıkla birlikte toplumsal istikrarsızlık olasılığı da artmaktadır. Böylece de gelir dağılımında adaletsizlik arttıkça yoksulluk oranı da artmaktadır (Yar, 2015:11).

Literatürde yoksullukla ilgili çeşitli ayrımlar yapılmıştır. Bunlar; mutlak yoksulluk, göreceli yoksulluk, gelir yoksulluğu, insani yoksulluk, objektif yoksulluk, öznel yoksulluk, kırsal yoksulluk, kentsel yoksulluk, geçici yoksulluk, kronik yoksulluk, karma yoksulluk, nöbetle gelen yoksulluk, ultra yoksulluk türlerine yer verilmektedir. Fakat mutlak yoksulluk ve göreceli yoksulluk diğer türlerin kesim noktasını oluşturmaktadır. Yoksulluk konusunda yapılan tanımların ve ayrımların çeşitliliği konusundaki tartışmalar, süreç içerisinde de en birçok faktöre bağlı olduğu gibi, içinde bulunulan toplumun gelişmişlik düzeyine de bağlıdır. Çünkü fiziksel ihtiyaçlarını karşılayamayan geri kalmış bir ülkede ağırlıklı olarak asgari kalori hesabına dayanan yoksulluk tartışılırken, gelişmekte olan ülkelerde kalori hesabının yanı sıra devlet ve toplum kurumlarından dışlanmanın getirdiği yoksulluk daha fazla tartışılmaktadır. Oysa gelişmiş ülkelerde ise; tüm bunların ötesinde yaratıcı bir hayat, hayat boyu sağlıklı, ortalama hayat standardı gibi daha üst kavramlar tartışılmaktadır. Bugün dünya genelinde istisna kabul edilebilecek bazı ülkeler hariç olmak üzere yoksulluk oranı, genel olarak az gelişmiş kabul edilen ülkelerde %40 ile %80 arasında iken gelişmekte olan ülkelerde %40'ın altındadır. Ancak tüm bu farklılıklara rağmen yoksulluğun ortaya çıkışı nedenleri temelde benzerdir. Diğer bir ifadeyle; yoksulluğun ortaya çıkışı nedenleri temel olarak yetersiz üretim ve bu yetersiz üretim düzeyine bağlı olarak elde edilen kısıtlı gelirlerin adil bir şekilde fertler arasında paylaşılmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca, doğallardaki olumsuzluklar, nüfus artışı, siyasi istikrarsızlıklar, yanlış vergi ve borçlanma politikaları, enflasyon, işsizlik vb. birçok sorundan da oluşabilmektedir (Aydın ve Türgay, 2011:252-253). Bu bağlamda da yoksulluk kavramının ortaya çıkmasına neden olan unsurlar yoksulluğun farklı görünüşler almasında rol oynamıştır.

Gelişmekte olan ülkelerde yoksulluğun ölçülmesinde en sık kullanılan yöntem mutlak yoksulluktur. Mutlak yoksulluk, hanhalkı veya bireyin yaşamını sürdürebilecek asgari refah düzeyini yakalayamaması durumudur. Mutlak yoksul oranı, bu asgari refah düzeyini

yakalayamayanların sayısının toplam nüfusa oranıdır. Bu nedenle mutlak yoksulluğun ortaya çıkarılması bireylerin yaşamalarını sürdürebilmeleri için gerekli olan minimum tüketim ihtiyaçlarının belirlenmesini gerektirir. Bu de er üzerinden yoksulluk çizgisi iki farklı yöntemle hesaplanır. Bunlardan ilki sadece minimum gıda harcaması maliyetini esas alır. Bu nedenle bir kişinin yaşamını sürdürebilmesi için gerekli olan minimum kalori ihtiyacı hesaplanır. Daha sonra bu kalori ihtiyacını karşılayacak gıda harcaması maliyeti çıkarılır. İkinci yöntem, bireyin sadece minimum gıda harcamasını değil onun yanında diğer temel ihtiyaçlarını (giyinme, barınma, ısınma gibi) da dikkate alır. Dolayısıyla birinci yöntemle göre daha yüksek bir yoksulluk çizgisi tanımlar (Gürsel vd. 2000:96). Dünya Bankası ise mutlak yoksulluğu önemli bir göstergesi olarak kabul etmektedir. Bir insanın hayatta kalabilmesi için gerekli minimum kalori miktarı 2.400 k/cal olarak kabul edilerek günlük geliri 2.400 k/cal besini almaya yetmeyen insanlar Dünya Bankası'na "mutlak yoksul" olarak tanımlanmıştır. Mutlak yoksulluk sınırı az gelişmiş ülkeler için kişi başına günde 1 dolar kabul edilirken Latin Amerika ve Karayipler için bu sınır 2 dolar, Türkiye'nin de dahil edildiği Doğu Avrupa ülkeleri için 4 dolar, gelişmiş sanayi ülkeleri içinse 14,4 dolar olarak belirlenmiştir (DPT, 2001:104).

Yoksulluk konusunda yukarıda belirtilen "mutlak" sınırın ortaya çıkması beraberinde ülkeden ülkeye değişen "görelî" yoksulluk yaklaşımlarını da gündeme getirmiştir. Görelî yoksulluk, açlık sınırının üzerinde bir yaşam sürmelerine rağmen toplumun ortalama yaşam standardını yakalamada yetersiz kalanların durumunu ortaya koymak üzere geliştirilmiştir bir kavramdır. Klasik iktisadın öncüsü Adam Smith, "temel ihtiyaçlarını mutlak olarak karşılayabilen ancak kişisel kaynakların yetersizliği yüzünden toplumun genel refah düzeyinin altında kalan ve topluma sosyal açıdan katılımları engellenmiş olanlar" şeklinde tanımlamıştır. Görelî yoksulluk, yoksulluğu bireyin gereksinimlerini karşılama derecesi yönüyle toplumun diğer bireyleri arasındaki durumuna göre tanımlanmaktadır. Bu tanımlamada yaşam nüfusunun düşük gelirli bir oranı yoksul olarak alınmakta ya da ortalama gelir düzeyinde bir sınır saptanarak bu sınırın altında gelire sahip olanlar yoksul olarak alınmaktadır (Arpacıoğlu ve Yıldırım, 2011:63; Çalıkan; 2010:101). Diğer bir yoksulluk tanımı da gelir üzerinden yapılmaktadır. Gelir yoksulluğu, bireylerin yaşamalarını idame ettirebilmeleri için gerekli olan asgari gelir düzeyi ile ölçülmektedir. Bir bakımdan deyimle, satın alma gücünden yoksun olma, yani "parasızlık" anlamına gelmektedir. Gelir yoksulluğu hesaplamalarında genellikle bir ülkede bir yıl içinde fizyolojik ihtiyaçların karşılanması için gerekli gelir "yoksulluk sınırı" olarak tanımlanmaktadır. Yoksulluk sınırının altında bir gelir/tüketim seviyesine sahip olan kişi veya hanehalkı yoksul olarak adlandırılır (Aktan ve Vural, 2002: 6).

İnsani yoksulluk ise Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın (UNDP) 1997 yılında yayınladığı İnsani Gelişim Raporu'nda ifade edilen mutlak ve görelî yoksulluk tanımlarını da kapsayıcı bir yoksulluk türüdür. İnsani gelişim kavramından hareket ederek geliştirilmiştir. Ülkelerin kalkınma düzeylerini insana dair bazı temel göstergelere dayalı olarak karşılaştırmak üzere oluşturulan "İnsani Gelişim Endeksi" (GE); ortalama yaşam beklentisiyle ölçülen uzun ve sağlıklı bir yaşam sürme, ortalama okula gitme süresi ve beklenen okula devam süresiyle hesaplanan bilgiye erişim becerisi ve kişi başına düşen gayrisafi millî hasılayla ölçülen insana yakınlık bir yaşam standardına sahip olma becerilerini esas alan bir ölçüm yöntemidir. İnsani yoksulluk kavramı ise, gelir yoksulluğundan farklı olarak çok temel veya tahammül edilebilir bir yaşam sürmek için gereken olanak, fırsat ve seçimlerden yoksunluğu ifade etmektedir. Asgari yaşam standardının gerektirdiği temel gereksinimleri karşılayan geliri tanımlayan "yoksulluk sınırı" kavramına/ölçütüne karşın

“insanca ya ama imkânlarına sahip olma” durumunu ortaya koymaktadır. Ülkelerin insani yoksulluk durumunu ölçmek üzere, GE’den daha kapsamlı ölçme yöntemleri geliştirilmiştir. Bu yöntemler; farklı e itsizlikleri dikkate alan “E itsizli e Uyarlanmı nsani Geli me Endeksi” (EU GE), kadın ve erkek GE de erlerini kar ıla tıran “Cinsiyete Dayalı Geli me Endeksi” (CDGE), kadının güçlenmesini temel alan “Toplumsal Cinsiyet E itsizli i Endeksi” (TCEE) ve yoksullu un gelir getirmeyen boyutlarını hesaplayan “Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi” (ÇBYE)’dir (UNDP Human Development 2015, s.2-3; Do an ve Tatlı, 2014:118).

UNDP, 2010 yılına kadar nsani Yoksulluk Endeksi’ni kullanırken 2010 yılında yayınladı ı nsani Geli me Raporu’nda bu endeks yerine Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi’ni ortaya koymuştur. “Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi”, UNDP tarafından nsani Geli me Endeksinin biraz daha geliştirilmi halidir. ÇBYE, GE’de oldu u gibi temel olarak e itim, sa lık ve ya am standartları göstergelerine dayanmaktadır. ÇBYE’nin e itim göstergeleri okulla ma süresi ve okula kayıtlı ö renci sayısından oluşmaktadır. Sa lık göstergeleri ise aile bireylerinin yetersiz beslenme durumu ve çocuk ölümleri ile ilgilidir. Ya am standardı boyutu ise, hanede elektri in bulunması, yemek pi irmek için yakıtın (kömür, odun vb) olması, temiz içme suyuna eri ilebilirlik, sa lıklı ya am ko ullarına elveri ililik, toprak, kum zeminli eve sahip olunması, hanede radyo, televizyon, telefon, bisiklet veya motorsikletten en az ikisinin bulunmaması gibi toplam on göstergeden oluşmaktadır. ÇBYE de erinin yüksek olması, endeks kapsamına dahil edilen ölçütlerden yoksun olan nüfus oranının daha yüksek oldu u anlamına gelmektedir (Alkire ve Santos, 2011: 5-6, UNDP, Human Development 2010: 221, ayrıca bkz: Human Development 2015; Do an ve Tatlı, 2014: 120).

Literatürde yer alan nesnel ya da refah yakla ımı olarak da adlandırılan objektif yoksulluk kavramından da söz etmek gerekir. Objektif yoksulluk, kalori miktarı, gelir ve tüketim harcamaları gibi somut ölçütler kullanılarak ölçülmektedir. Bu yakla ım türünde yoksulluk sınırı çe itli de er yargılarını içerirse de, öznel yoksulluktaki gibi, bireylerin kendi de erlendirmeleri sonucunda de il, uzmanlar tarafından varsayılan ihtiyaçlara göre belirlenmektedir. Öznel yoksullukta hanehalklarına bir anket çalı ması uygulanmakta ve bu ankete verdikleri cevaplar do rultusunda asgari ihtiyaçlarını kar ılayabilmek amacıyla gerekli olan asgari gelir düzeyleri belirlenmektedir.

2.3. Dünyada Yoksullu un Genel Görünümü

Yoksulluk, tüm dünya ülkeleri için sosyal ve ekonomik açıdan her geçen gün önemi artan ve azaltılmasına yönelik politikaların sık sık gündeme getirildi i bir konudur. Yoksul ülkeler zengin ülkelerden ortalama olarak daha yavaş büyüme oranına sahip oldu u için, ülkeler arasındaki gelir uçurumu giderek artmaktadır. Günümüzde ülkeler arasında oldu u kadar, ülkelerin kendi içindeki gelir da ılımında e itsizlik hayli artmı durumdadır. Özellikle dünyanın Kuzey ülkeleri ile Güney ülkeleri arasındaki gelir da ılımı farkı gittikçe açılmaktadır. Orta sınıfın gelir durumu, her ülkede gittikçe bozulmakta ve dünya genelinde rant gelirleri artarak; büyümeyi ve istihdamı sa layıcı reel yatırımları engellemektedir. Üretim faktörü olarak sermaye eme e oranla daha çok pay almakta ve istihdam yapısının bozulması sonucu i güvencesi tehdit altına girmi bulunmaktadır. Ücret düzeyleri arasındaki e itsizlikler her geçen gün daha da artmaktadır (Sapancalı, 2001:126). 1960 yılında en zengin 20 ülkenin geliri en fakir 20 ülkenin gelirinden 18 kat fazla iken, 1995 yılında 37 kat fazla olmu tur. Bu rakamlar son 40 yılda ülkeler arasındaki e itsizli in ne kadar hızla arttı ını göstermektedir. Dünya genelinde, ülkeler arasındaki e itsizlik e ilimleri, bireyler arasındaki e itsizlik e ilimlerine de i aret etmektedir (World Bank, 2000:51.). Özellikle 1990’lı yıllardan itibaren yanan Meksika (1994), Asya (1997), Rusya (1998), Türkiye (1994, 2000-2001) ve Arjantin (2001) krizleri ve ayrıca 2008’de patlak veren küresel kriz neticesinde ba ta söz konusu

ülkeler olmak üzere birçok gelişmiş kapitalist ülke kriz sonrasında yoksulluğun etkilerini daha çok hissetmiştir. Örneğin 2001 krizinin etkisiyle Arjantin'de yoksulluk oranı Mayıs 1998'de %28'den, Ekim 2001'de %38'e, 2002 başlarında ise %57,5'e yükselmiştir (enses, 2014:112).

OECD ülkelerine bakılacak olursa bu ülkelerin büyük çoğunluğunda en üst %10'luk grubun geliri en fakir %10'luk grubunkinden daha hızlı artmış ve bu da gelir adaletsizliğinin daha da büyümesine neden olmuştur. Gelir adaletsizliğinin bir ölçütü olan Gini katsayısı 1980'lerin ortalarında OECD ortalamasında 0,28 iken 2000'lerin sonlarında yaklaşık %10 artarak 0,31'e yükselmiştir. Adaletsizlik özellikle Birleşik Krallık ve ABD gibi ülkelerde 1970'lerin sonlarında ve özellikle 1980'lerin başlarında daha da yükselmeye başlamış, 1980'lerin sonunda ise yaygın artış göstermiştir. ABD'de, 2007'de, yani krizden önceki yıl, hane halkları arasında en zengin binde 1'lik kesimin ortalama yıllık geliri, en alttaki %90'lık kesimin ortalama gelirinin tam 220 katıydı. ABD'de krizden önceki çeyrek yüzyılda herkes zenginleşmiş olsa da zenginlerin en zengini daha da yüksek bir hızla zenginleşmiştir. Yine kriz sürecinde herkes kayba uğramış olsa da üst kesimdekiler çabucak toparlanmış, alt ve orta sınıfa bunu bağışlamamıştır. 2010 yılında 2007'deki %12,5 seviyesinde olan yoksulluk %15,1 seviyesine yükselmiştir. 2011 yılında aırı yoksulluk içinde yaşayan Amerikalı ailelerin sayısı 1996'dan beri iki katına çıkarak 1,5 milyona ulaşmıştır. Ülkedeki yoksulların ortalama gelirlerinin resmi yoksulluk sınırının % kaç altında olduğunu gösteren “yoksulluk aralığı” da bir başka önemli istatistiktir. ABD %37'yle gelişmiş ülkeler kulübü olan OECD'ye üye ülkeler arasında en alt sıralarda ve İspanya (%40), Meksika (%38,5) ve Kore'nin (%36) yanında yer almaktadır. Fakat Danimarka, Almanya ve İsveç gibi geleneksel olarak daha az adaletsizlik barındıran ülkeler de yükselen adaletsizlik trendinden kurtulamamışlar; aslında son on yılda adaletsizlik hiçbir yerde olmadığı kadar bu ülkelerde artış göstermiştir. Bununla beraber İtali, Meksika, Türkiye gibi yüksek seviyelerden düşüş kaydeden ülkeler de mevcuttur (OECD Forum on Tackling Inequality, 2011: 6-12; Stiglitz, 2015:43-63) .

Tablo 1, dünyanın yoksulluk konusundaki bu genel görünümünü bölgeler itibarıyla vermektedir (<http://www.sosyalhizmetuzmani.org/sosyalyardim1.htm>).

Tablo 1: Dünyanın Çeşitli Bölgelerinde Bulunan Yoksulluk (%) Oranları

Bölge	1990	2005	2015f	2020f
D.Asya-Pasifik	54.7	16.8	5.9	4.0
Çin	60.2	15.9	5.1	4.0
Avrupa-Merkezi Asya	2.0	3.7	1.7	1.2
Latin Amerika-Karayipler	11.3	8.2	5.0	4.3
Orta Doğu-Kuzey Afrika	4.3	3.6	1.8	1.5
Güney Asya	51.7	40.3	22.8	19.4
Hindistan	51.3	42.6	23.6	20.3
Alt Sahra Afrika	57.6	50.9	38.0	32.8
Toplam (Ortalama)	41.7	25.2	15.0	12.8

Not: f:Tahmin edilen değerleri göstermektedir.

Kaynak: World Bank, Global Economic Prospects, Trade, Regionalism and Development (2005).

Tablo 1'e göre, 1990 yılında yoksulların toplam dünya nüfusu içerisindeki oranı %41,7 iken 2005 yılında yoksulluk oranı yaklaşık %50 oranında düşerek %25'lere gerilemiştir. Bu oranın 2015'de %15'e ve 2020'de %12,8'e düşeceği tahmin edilmektedir. Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) 60 gelişmekte olan ülkenin hanehalkı anketlerine ve güncellenmiş ve geliştirilmiş yeni ekonometrik modeline dayanarak hesapladığı, en son

çalı an yoksulluk tahminlerine göre de dünyada günde 1,25 ABD Dolarlık yoksulluk sınırının altında yaayan 456 milyon içi bulunmaktadır. Bu veriler 11'inde ILO'nun yeni hesaplama modelinin getirdi i farklılıklar da dikkate alındı ında, 2000 yılından bu yana çalı an yoksul sayısındaki azalmanın 233 milyon ki i oldu u, çalı an yoksul oranının %26,4'ten %14,8'e indi i söylenebilir. Ancak bu azalmanın 158 milyonu, Çin'deki çalı an yoksullardaki azalmadır. Yüksek büyüme hızları ve yoksullu u azaltma politikaları ile yoksulluk oranını hızla azaltmı olan Çin dı arıda bırakıldı ında, çalı an yoksul oranının %26,4'ten %17,8'e dü tü ü görülmektedir (Erdo du ve Kutlu, 2014:73).

Dünyada yoksullu un genel görünümünü insani geli me endeksi üzerinden de ortaya koymak mümkündür. 2015 nsani Geli me Raporu'nda, Norveç, Avustralya, sviçre, Danimarka, Hollanda, Almanya, rlanda, Amerika Birle ik Devletleri, Kanada, Yeni Zelanda gibi ülkeler insani geli me endeksi çok yüksek olan ülkeler iken; Nijer, Orta Afrika Cumhuriyeti, Çad, Gine, Mali, Liberya, Kongo, Etiyopya, Sudan gibi ülkeler ise en dü ük insani geli me endeksine sahip ülkeler olarak yer almaktadır. Türkiye ise 0,761 puanla 188 ülke ve bölge arasında 72. sırada yer almı tır (UNDP Human Development Report 2015: 208-211).

2.4. Yoksullukla Mücadele Politikaları

Yoksullukla mücadele politikaları hem bireylerin insanca ya amaları, hem de di er toplumsal sorunların önüne geçilmesi bakımından önemlidir. Literatürde yoksullukla mücadele ile ilgili üç farklı yakla ım bulunmaktadır. Bunlar dolaylı yakla ım, dolaysız yakla ım ve radikal reform yakla ımıdır. Radikal reform yakla ımı, di er iki yakla ımın aksine ki ilere de il, yoksul bölgelerdeki insanların refah seviyelerini artırmaya yönelik projelere odaklanmaktadır. Yoksullar için örne in kredi, yerel düzeyde sulama, içme suyu, ula ım, sa lık ve e itime yönelik alt yapı çalı malarında istihdam olanakları olu turmak açısından önem ta ımaktadır. Bu çerçevede örne in GAP, bir bölgesel kalkınma projesi olarak Güneydo u Anadolu Bölgesindeki yoksullukla mücadelede radikal bir reform sayılabilmektedir. Dolaylı yakla ımda ise ülkede genel olarak ekonomik büyümenin sa lanması halinde dolaylı biçimde yoksullu un azaltılabilece i dü üncesi temel alınmaktadır. Bu ba lamda ekonomik büyüme ile birlikte e itim, sa lık alanında iyile me olaca ı, istihdam artı ı yoluyla ekonomide i sizli in azalaca ı, gelir da ılımının iyile ece i ve böylece dolaylı biçimde yoksullu un azalaca ı vurgulanmaktadır. Dolaysız yakla ıma göre de ba ta beslenme, sa lık, e itim ve konut gibi temel ihtiyaçlar olmak üzere yoksulların ya am standartlarını ilgilendiren konularda somut program ve politikalar uygulanmalı ve yoksul kesimlere sa lanan transferlere önem verilmelidir.

Dünyada devletlerin yoksullukla mücadele konusunda benimsedi i yakla ım zaman içinde de i ikli e u ramı tır. kinci Dünya Sava ı sonrası 1980'lere kadar olan dönemde, yoksullukla mücadele, bir sosyal güvenlik a ını öngören sosyal politikalar temelli do rudan bir yakla ımla yürütülmü tür. Küreselle me sürecine girilmesiyle birlikte, devletlerin yoksullu u azaltma konusunda, yoksullu un önemli bir kayna ı olarak görülen i sizli i azaltacak ve ekonomik büyümeyi sa layacak türden politikalara a ırlık vererek, daha dolaylı yakla ımları benimsedikleri görülmü tür. (DPT, 2007: 3).

Ekonomik büyümenin yoksullu u azaltıcı etkisi ile ilgili farklı dü ünceler olsa da, literatürde büyümenin yoksulluk oranlarını azalttı ı konusunda genel bir kanı bulunmaktadır. Örne in 1981-2000 yıllarında Çin'deki yoksulluk oranı % 50'lerden % 8'lere, yıllık % 8,5'lik bir büyüme oranı sayesinde dü mü tür. Benzer ekilde, 1993-2002 yıllarında Vietnam'daki yoksulluk oranı yıllık % 6'lık bir büyüme sayesinde, % 58'den % 29'a dü mü tür.

Büyümenin hızlı olması durumunda bunun sadece hane halklarının parasal gelirlerini arttırmakla kalmayacağı, aynı zamanda, eğitim, sağlık ve altyapı olanaklarının da gelişmesini sağlayarak, yoksulluğun azaltılmasına dolaylı katkı sağlayacağı ve “insani yoksulluk” göstergelerini olumlu yönde etkileyeceği söylenebilir. Ekonomik büyümenin hızı yanında, ayrıca gerçekleştirilen büyümeden kaynaklanan gelirlerin daha adil bölüşümünün de yoksulluğun azaltılmasında önemli bir etkisi olduğu söylenebilir (Gündoğdu, 2008: 49).

Devletler yoksullukla mücadelede kamu gelir ve harcama politikalarından (eğitim, sağlık, sosyal yardım, kredi programları, asgari ücret uygulaması, sübvansiyonlar vb.) yararlanmaktadırlar. Özellikle eğitim ve sağlık hizmetlerinin iyileştirilmesi ve kapsamının genişletilmesi ile ilgili politikalar büyük önem taşımaktadır. Eğitim ve sağlıkla ayrılan kaynakların “beraber sermaye yatırımı” olarak değerlendirildiği düşünülmüşse, bu tür harcamaların ekonominin büyümesinde, verimliliğinin ve karlılığının artmasında sadece fiziki yatırımların yeterli olmayacağı açıktır. Fiziki sermayeyi kullanacak ve onu üretim sürecine dahil edecek nitelikli insan kaynaklarının olması gerekmektedir. Bireylerin sahip oldukları donanımlarıyla eğitim gücü piyasasındaki değerlerini arttırmak yani daha yüksek gelir elde edebilecek düzeye ulaşabilmek için kazandıkları donanım beraber sermaye olarak ifade edilir (Akça, 2015: 856). Bir ülkenin eğitim düzeyinin yükselmesi ile verimlilik artışı arasında var olan sıkı bağ ve bu verimlilik artışının da ücretlere yansıtılması ve devletin eğitimi yaygınlaştırıcı politikalar uygulaması bir taraftan ulusal geliri artırırken, diğer taraftan gelir dağılımını düzeltici etkide bulunmaktadır (Ulusoy vd., 2015: 52). Bireylerin hem eğitim alabilmeleri hem de ekonomik faaliyette bulunabilmeleri sağlıklı olabilmelerine bağlıdır. Sağlık hizmetleri de insanın çalışmaya yeteneğini koruyup geliştirerek çalışmaya verimini arttırmış olduğundan dolayı insana yapılan yatırım olarak değerlendirilmektedir. Ülkeler arasındaki karşılaştırmalarda kullanılan en önemli sağlık göstergeleri ise nüfus artış hızı, emme hızı, doğum oranı, ölüm oranı, bebek ölüm hızı, toplam doğurganlık oranı, doğumta beklenen ortalama yaşam süresi, sağlık harcamalarının GSYİH içerisindeki payı ve kişi başına sağlık harcamalarıdır (Eser ve Gökmen, 2009: 46).

Aslında yoksullukla mücadele, içinde birden çok politikanın aynı anda yürütüleceği kapsamlı bir “yoksulluğun azaltma stratejisi” çerçevesinde yürütülmesi gereken bir olgudur. Yoksulluğun bütün boyutları ile ele alındığı ve ona uygun politikaların geliştirildiği stratejilere ihtiyaç vardır. Aktan ve Vural bu tür bir stratejinin temel noktaya odaklanması gerektiğini öne sürmüştür: Birincisi, yoksulluğun tüm boyutları ile tanımlanması; ikincisi, yoksulların, yoksulluk sınırının ve sosyal kategorilerin tanımlanması; üçüncüsü, yoksulluğun ölçümünde kullanılan yöntemlerin seçilmesi; dördüncüsü, yoksulluğa yol açan yapısal ve dinamik faktörlerin analiz edilmesi; beşincisi de uygulanacak politika ve programların formüle edilmesi ve seçimi gerekmektedir (Aktan ve Vural, 2002: 1).

3. TÜRK YE’DE YOKSULLUK VE YOKSULLUK LE MÜCADELE POLİTİKALARI

3.1. Türkiye’de Yoksulluğun Genel Görünümü

Türkiye’de son yıllarda yoksulluk konusu sosyal bilimler literatüründe öne çıkmış görünmektedir. Bunun nedeni 1980 sonrası uygulanan neoliberal politikaların bölüşüm etkilerini daha önce hiç olmadığı kadar derin bir şekilde etkilemesi, toplumsal sınıflar arasındaki mesafenin gittikçe açılması olmasıdır. Aslında Türkiye’de yoksulluk, sadece günümüze özgü bir olgu değildir. Cumhuriyet’in ilk yıllarında savaşın neden olduğu yıkım, az gelişmişlik ve kalkınma süreci, sonrasında II. Dünya Savaşı’nın tüm dünyada ekonomik alanında yarattığı olumsuzlukların ülkeye yansıtılması, 1980’lere kadar yaşanan küresel

ölçekli ekonomik krizlerin etkileri gibi yoksullu a yol açan faktörler söz konusuydu (Kayalidere ve ahin, 2014:68). Günümüzde ise Türkiye’de gelir da ılımı adaletsizli i ve yoksullu un artmasında 1980 sonrası uygulanan neoliberal politikaların, ülkenin ya adı ı ekonomik krizlerin ve küreselle menin olumsuz etkilerinin önemli bir payı oldu u vurgusu sosyal bilimcilerin çalı malarında sıkça dile getirilmektedir.

Türkiye’de gelir da ılımı adaletsizli inin bir sonucu olan yoksullu un genel görünümünü verebilmek için Türkiye statistik Kurumunun (TÜ K) yayımlanı oldu u hanehalkı bütçe anketleri verilerinden ve bu verilerden hesaplanan gelir da ılımı, tüketim harcamaları ve yoksulluk istatistiklerinden yararlanmak gerekir. TÜ K düzenli olarak her yıl yoksulluk sınırı yöntemlerine göre (gıda yoksullu u, gıda+gıda dı ı yoksulluk, görel yoksulluk gibi) yoksulluk verilerini yayınlamaktadır. TÜ K’in yoksulluk oranlarını belirlerken kullanımı oldu u yöntemler; açlık sınırını belirleyen gıda yoksullu u, gıda+gıda dı ı yoksulluk, ki i ba ı günlük 1, 2,15 ve 4,3 dolar altı yoksulluk ile harcama esaslı görel yoksulluktur. Buna göre Türkiye’de bireysel gelir da ılımı %20’lik dilimler itibarıyla a a ıdaki Tablo 2’de gösterilmi tir. 2006-2015 yılları arasında, en zengin gelire sahip be inci gruptakilerin toplam gelirden aldı ı pay 2006 yılında %46,5 iken 2015 yılında %45’e dü mü ; en dü ük yani en yoksul kesimin toplam gelirden aldı ı pay ise %5,8’den %6,3’e yükselmi tir. Bu durum, yani, nüfusun en dü ük gelirli %20’lik kesiminin toplam gelirden aldı ı payın arttı nı di er taraftan nüfusun en yüksek yani en zengin %20’lik kesimin toplam gelir da ılımından aldı ı payın azaldı nı, bir di er ifadeyle gelir da ılımında olumlu bir iyile menin gerçekleşti ini göstermektedir.

Tablo 2: 2006-2015 Yılları tıbarıyla Türkiye’de Gelir Gruplarının Toplam Gelirden Aldıkları Paylar

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Birinci Yüzde 20 (En Yoksul)	5,8	6,7	6,4	6,2	6,5	6,5	6,5	6,6	6,5	6,3
kinci Yüzde 20	10,5	10,9	10,9	10,7	11,1	11,0	11,0	10,9	11,0	10,9
Üçüncü Yüzde 20	15,2	15,4	15,4	15,3	15,6	15,5	15,6	15,4	15,6	15,5
Dördüncü Yüzde 20	22,1	21,8	22,0	21,9	21,9	21,9	22,0	21,8	22,2	22,0
Be inci Yüzde 20 (En zengin)	46,5	45,5	45,3	46,0	44,9	45,2	45,0	45,2	44,7	45,3
Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100
Gini Katsayısı	0,40	0,39	0,39	0,39	0,38	0,38	0,38	0,38	0,37	0,38

Kaynak: www.tüik.gov.tr

Türkiye’nin 2006’dan günümüze yoksulluk verileri ise Tablo 3’de gösterilmi tir. Gıda yoksullu u ile ilgili veriler sadece 2006, 2007, 2008, 2009 yıllarına ili kindir. 2006 yılında %74 iken 2008 yılındaki oran %48’e dü mü tür. Gıda+gıda dı ı yoksullu unun ise %17,81 ile %18,08 arasında oldu u görülmektedir. 2009 yılında ise 2008 yılına göre sadece gıda harcamalarını içeren açlık sınırının altında ya ayan insan sayısında azalı gözlemlenirken gıda ve gıda dı ı harcamaları içeren yoksulluk sınırının altında ya ayan insan sayısında artı gözlemlenmi tir. Bunun da sebebinin küresel finans krizi oldu u dü ünülebilir. Türkiye’de 2006 yılı itibarıyla ki i ba ı günlük harcaması satın alma gücü paritesine göre 1 doların altında kalan fert bulunmamaktadır. Buna kar ın satın alma gücü paritesine göre ki i ba ı günlük 2,15 dolar olarak tanımlanan yoksulluk sınırı altında bulunan fert yoksulluk oranında yıllar itibarıyla azalma e ilimi görülürken satın alma gücü paritesine göre ki i ba ı günlük 4,3 dolar altı tanımlanan yoksulluk sınırı altında bulunan fert yoksulluk oranı yıllar itibarıyla azalmı tir.

Tablo 3: 2006-2015 Yılları tıbarıyla Türkiye’de Yoksulluk Sınırı Yöntemlerine Göre Fert Yoksulluk Oranları

Yöntemler	Fert Yoksulluk Oranı (%)									
	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Türkiye										
Gıda Yoksullu u (Açlık)	0,74	0,48	0,54	0,48	-	-	-	-	-	-
Yoksulluk (Gıda+Gıda Dı ı)	17,81	17,79	17,11	18,08	-	-	-	-	-	-
Ki i Ba ı Günlük 1\$’m Altı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ki i Ba ı Günlük 2,15 \$’m Altı	1,41	0,52	0,47	0,22	0,21	0,14	0,06	0,06	0,03	0,06
Ki i Ba ı Günlük 4,3 \$’m Altı	13,33	8,41	6,83	4,35	3,66	2,79	2,27	2,06	1,62	1,58
Harcama Esash Görelı Yoksulluk	14,50	14,70	15,06	15,12	-	-	-	-	-	-

Kaynak: www.tüik.gov.tr

Açlık ve yoksulluk sınırı verileri bir ülkede yoksullu un boyutlarının görülmesi ba lamında önemli olan iki temel kavramdır. Açlık sınırı, bir ki inin ya amını devam ettirebilmesi için alması gerekli temel gıda maddelerinden olu an sepetin maliyeti olarak tanımlanmaktadır. Yoksulluk sınırı ise, ki inin beslenme yanında ihtiyaç duydu u giyim, barınma, ula tırma, haberle me gibi minimum ya am düzeyini ya da temel gereksinimlerini kar ılayabilmesi için gerekli olan tüm mal ve hizmetleri satın alırken ödemesi gereken para veya ba ka bir deyi le asgari düzeyde bir ya am kalitesine sahip olabilmesi için yapması gereken minimum harcama miktarıdır (<http://eaf.ku.edu.tr/sites/eaf.ku.edu.tr/files/20122008-3.pdf> (Eri im Tarihi: 10.10.2016)).

Açlık ve yoksulluk sınırları, TÜ K tarafından Türkiye genelinde gerçekte tirilen saha ara tırmaları neticesinde 2002-2010 yıllarını kapsayacak biçimde, ilgili her yılın ortalama aylık açlık sınırını ifade edecek ekilde açıklanmaktadır. Ancak TÜ K, 2010 yılından sonra “metodolojik revizyon” nedeniyle açlık ve yoksulluk sınırını TL olarak kamuoyuyla payla madı mı belirtmi tir. A a ıdaki Tablo 4’de TÜ K tarafından dört ki ilik bir aile için TL üzerinden hesaplanan aylık açlık ve yoksulluk sınırlarının 2002-2010 yılları arasındaki da ılımı görülmektedir (Yar, 2015:19). Tablo 4 incelendi inde TÜ K tarafından 2002 yılında dört ki ilik bir aile için hesaplanan açlık sınırının aylık 133 TL oldu u, 2010 yılında bu sınırın aylık 328 TL’ye çıktı ı, yakla ık yüzde iki yüz oranında artı gösterdi i görülmektedir. Aynı ekilde 2002 yılı için dört ki ilik bir aile için hesaplanan yoksulluk sınırı aylık 310 TL iken 2010 yılında bu sınır aylık 896 TL’ye çıkmı , yani %289 artmı tır (Yar, 2015:20).

Tablo 4: 2002-2010 Yılları tıbarıyla Türkiye Açlık ve Yoksulluk Sınırı

TÜ K		
Yıllar	Açlık Sınırı TL	Yoksulluk Sınırı TL
2002	133	310
2003	168	417
2004	182	429
2005	190	487
2006	205	549
2007	237	638
2008	275	767
2009	287	825
2010	328	896

Kaynak: Yar, 2015:20.

Türkiye'nin İnsani Gelişim Endeksi bakımından yıllar itibarıyla gösterdiği gelişimdeki yoksulluk konusunda gelişim olup olmadığını anlamaya yardımcı olabilir. 1980-2014 yılları arasında Türkiye için hesaplanmış GE ve alt bileşen değerleri Tablo 5'de görülmektedir.

İnsani Gelişim Endeksinin alt bileşeni olan sağlık endeksinde 1980 yılında doğumdan beklenen yaşam süresi 58,7 iken 2014 yılında 66,6'ya artarak 75,3 olmuştur. Bir diğer alt bileşeni eğitim endeksine ait göstergelerden olan ortalama okullaşma 1980 yılında 2,9 iken 2014 yılında 7,6'ya ulaşmıştır. Bunun anlamı, Türkiye'de ortalama bir bireyin 7,6 yıl eğitim almış olmasıdır. 1980 yılında 2,9 değeri ile 143 ülke arasında 98. sıradayken 2014 yılında 188 ülke içinde 72. sıraya ilerlemiştir. Eğitim endeksi göstergelerinden bir diğeri olan beklenen okullaşma yılı ise 1980 yılında 7,5 iken 2014 yılında 14,5'e ulaşmıştır. Türkiye 1980'da 158 ülke arasında 112. sırada iken 2013 yılında 187 ülke içinde 60. sıraya yerleşmiştir. Beklenen okullaşma genel olarak GE sıralamasının üstünde kalmıştır. Gayrisafi milli geliri ise kişi başına 1980 yılında 8.656 dolar iken (PPP 2011), 2014 yılında 18.677 dolara ulaşmıştır. Türkiye 1980 yılında GSMG'de 159 ülke arasında 61. sırada görünürken, 2014 yılında 188 ülke arasında 72. sıraya düşmüştür. Bu bağlamda 1980-2014 yılları arasında Türkiye'de doğumdan beklenen tahmini yaşam süresi 16,6 yıl, ortalama okullaşma süresi 4,7 yıl ve beklenen okullaşma devam süresi 7 yıl artmıştır. Kişi başına düşen gayrisafi milli hasıla (GSMH) 1980-2014 yılları arasında yaklaşık %139,7 oranında bir artış göstermiştir. 2014 yılındaki GE değeri ise 0,761 olmuştur. Söz konusu değerler ile Türkiye, yüksek insani gelişim kategorisinde yer almıştır. 1980 ve 2014 yılları arasında ise Türkiye'nin GE değeri 0,492'den 0,761'e yükselmiştir. Bu, toplamda %54,7'lik, yıllık bazda ise %1,29'lük bir artış anlamına gelmektedir (www.tr.undp.org; Tunç ve Ertuna, 2015: 140).

Tablo 5: 1980-2014 Yılları İtibarıyla Türkiye'nin İnsani Gelişim Endeksi Etkileri

Rapor Yılı	İnsani Gelişim Endeksi			Sağlık Endeksi			Eğitim Endeksi						Gelir Endeksi		
	(GE)			Doğumda Beklenen Yaşam Süresi			Ortalama Okullaama Yılı			Beklenen Okullaama Yılı			Kişibaşına GSMG (\$)		
	Değer	Ülke Sayısı	Sırası	Değer	Ülke Sayısı	Sırası	Değer	Ülke Sayısı	Sırası	Değer	Ülke Sayısı	Sırası	Değer	Ülke Sayısı	Sırası
1980	0,496	124	77	58,7	187	120	2,9	143	98	7,5	158	112	8.656	159	61
1990	0,576	141	87	64,3	187	116	4,5	144	94	8,9	175	119	10.546	184	61
2000	0,653	168	80	70	187	96	5,5	160	108	11,1	182	102	12.890	187	59
2010	0,738	187	78	74,3	187	68	7,2	187	116	13,9	187	65	16.587	187	58
2011	0,752	187	69	74,6	187	65	7,4	187	113	14,4	187	58	17.814	187	58
2012	0,756	187	69	74,9	187	64	7,6	187	109	14,5	187	60	18.011	187	59
2013	0,759	187	69	75,3	187	62	7,6	187	109	14,5	187	60	18.391	187	60
2014	0,761	187	72	75,3	187	72	7,6	187	72	14,5	187	72	18.677	187	72

Not: GE: Yüksek Gelişim : > 0.800 - Orta Gelişim : 0.799 - 0.500 - Düşük Gelişim : < 0.500

Kaynak: <http://hdr.undp.org/en/data>; 2015 UNDP Report; Tunc ve Ertuna, 2015: 140.

Türkiye'nin insani yoksulluk bakımından durumunu kısaca de erlendirmek gerekirse; UNDP'nin 2011 yılı nsani Geli me Raporu'nda yer alan ÇBYE verilerine göre, 108 ülkenin dahil edildi i sıralamada, Slovenya (0,000) ve Slovakya (0,000) 1. ve 2. sırada, Mısır (0,024) 39. sırada, Mali (0,558) ve Etiyopya (0,562) 106. ve 107. sırada yer alırken; Türkiye 0,028 endeks de eri ile 41. sırada yer almaktadır. Türkiye'nin söz konusu 2011 endeks de eri 2003 yılı anket verilerini dikkate almaktadır. Bu sonuçlar Türkiye'nin GE bakımından nispeten daha olumlu bir görünüm sergilerken, insani yoksulluk bakımından daha olumsuz bir görünümde oldu unu ortaya koymaktadır (GE'de Slovenya 21. sırada, Slovakya 35. sırada, Mısır 113. sırada, Estonya 34. sırada, Türkiye 92. sırada, Mali 175. sırada, Etiyopya 174. sırada, Nijer 186. sıradadır) (Do an ve Tatlı, 2014: 121-122; UNDP, 2011: 143-145)

3.2. Türkiye'de Yoksullukla Mücadele

Yoksullukla mücadelede Türkiye'de en somut örne ini sosyal koruma sistemi için yapılan kamu harcamaları olu turmaktadır. Sosyal koruma sistemleri yoksullu a kar ı geni bir güvenlik a ı içermektedir. Söz konusu güvenlik önlemleri, bireylerin ya am ko ullarının iyile tirilmesini, kaynak transferini, yoksulun fırsatlara ulaarak güçlendirilmesini sa layan sosyal mobilite için te vikleri kapsamaktadır (Kaya, 2009:24: Üzümcü ve Korkat, 2014:152). Türkiye'de yoksullukla mücadelede kamusal sosyal yardımları, merkezi ve yerel yönetim düzeyinde çe itli kamu kurum ve kurulu ları tarafından ayni ve nakdi yardımlar ekinde gerçekleştirilmektedir. Bu politikanın tarihçesine baktı mızda, 1970'li yıllara kadar yoksullukla mücadelede dolaysız müdahale politikaları geli tirilmemi ken ilk ciddi politika, 1976 yılında kabul edilen 2022 sayılı "Altı Be Ya ını Doldurmu Muhtaç, Güçsüz ve Kimsesiz Türk Vatanda larına Aylık Ba lanması Hakkındaki Kanun" ile uygulamaya konulmu tur. Hedef grubu nispeten sınırlı olan 2022 sayılı Kanun'dan sonra, 1982 yılında Milli E itim Bakanlığı na muhtaç durumdaki ö rencilere burs ve parasız yatılılık hizmeti verme, 1983 yılında ise mülga Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumuna (SHÇEK) muhtaç ki ilere ayni ve nakdi yardım yapma görevi verilmi tir. 1984 yılında ise, Vakıflar Genel Müdürlü üne vakfiye olma amacını da yerine getirmek üzere çe itli sosyal yardımlar yapma yetkisi verilmi tir. Nihayetinde yoksul ve muhtaç durumda olan tüm vatanda ları ilgilendiren ve daha geni kapsamlı bir programı içine alan 3294 sayılı "Sosyal Yardımla ma ve Dayanı mayı Te vik Kanunu" 1986 yılında kabul edilmi tir. Türkiye'de do rudan yoksullukla mücadele yakla ımı içinde geli tirilen politikalara sonraki yıllarda sa lık imkânlarından ücretsiz faydalanmaya yarayan "ye il kart" uygulaması da eklenmi tir (ncedal, 2013:69).

Günümüzde ülkemizde sosyal yardım sistemi içerisinde yer alan ba lıca kurumlar çe itli hizmet politikaları ile Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı 1, Vakıflar Genel Müdürlü ü, Milli E itim Bakanlığı 1, Sa lık Bakanlığı 1, Yüksek Ö renim Kredi ve Yurtlar Kurumu Genel Müdürlü ü ve belediyelerdir. 2011 yılında sosyal yardım ve hizmet alanındaki kurulu lar tek çatı altında birle tirilerek "Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı 1" kurulmu tur. Bakanlık bünyesinde Sosyal Yardımlar Genel Müdürlü ü (mülga Sosyal Yardımla ma ve Dayanı ma Genel Müdürlü ü), Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlü ü (mülga Aile ve Sosyal Ara tırmalar Genel Müdürlü ü), Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlü ü (mülga Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu), Kadının Statüsü Genel Müdürlü ü, Özürlü ve Ya lı Hizmetleri Genel Müdürlü ü (mülga Özürlüler daresi Ba kanlı ı) ile ehit Yakınları ve Gaziler Dairesi Ba kanlı ı olmak üzere altı temel hizmet birimi bulunmaktadır. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ının kurulmasının ardından 2022 sayılı Kanun kapsamında yapılan yardımlar Sosyal Yardımlar Genel Müdürlü üne devredilmi , ye il kart uygulamasına son verilerek Genel Sa lık Sigortası devreye girmi ve gelir testi sonucu gelir düzeyi G0 olarak

belirlenen ki ilerin prim borçları Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı na tahakkuk ettirilmis tir (ncedal, 2013:72-73).

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ı sosyal yardım harcamalarını Sosyal Yardımlar Genel Müdürlü ü, Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlü ü ve Özürlü ve Ya lı Hizmetleri Genel Müdürlü ü olmak üzere üç ana hizmet birimi aracılı ıyla gerçekle tirmektedir. Sosyal Yardımlar Genel Müdürlü ü, yoksullukla mücadelede Türkiye’de en önemli kurumdur. Sosyal Yardımla ma ve Dayanı ma Vakıflarına, ihtiyaç sahibi ki ilerin ikamet ettikleri yerlerde temel ve acil ihtiyaçların ve cari harcamaların kar ılanması amacıyla SYGM tarafından aylık düzenli olarak SYDTF’den periyodik pay adı altında kaynak gönderilmektedir. SYD vakıfları aldıkları bu paylar ile ekonomik ve sosyal yoksunluk içinde bulunan ki ilerin gıda, giyim, yakacak, barınma, sa lık, e itim vb. acil ve güncel zaruri ihtiyaçlarını kar ılamaktadır (ncedal, 2013:74-77). Kamu tüzel ki ili ini haiz Ba bakanlı a ba lı Vakıflar Genel Müdürlü ünün bugünkü yapısına ili kin esaslar ise 5737 sayılı Vakıflar Kanunu ile düzenlenmi tir. Yoksullukla mücadele alanında Vakıflar Genel Müdürlü ü tarafından yürütülen uygulamalar; muhtaç aylı ı ba lanması, imaret hizmetleri, muhtaç durumda bulunan ö rencilere e itim yardımı ve tedavi yardımı verilmesi hizmetleridir (ncedal, 2013:101).

4. TÜRK YE’DE YOKSULLUK LE MÜCADELEDE SOSYAL TRANSFER HARCAMALARI

Türkiye’de yoksullukla mücadele de “sosyal devlet” anlayı mın bir gere i olarak devletin ilgilenmesi gereken konulardan biridir. Nitekim 1982 Anayasası’nın 2’nci maddesi devletin, “toplumun huzuru, millî dayanı ma ve adalet anlayı ı içinde, insan haklarına saygılı, Atatürk milliyetçili ine ba lı, demokratik, lâik ve sosyal bir hukuk devleti” oldu unu ifade etmekte, 5. maddesi ise, “devletin temel amaç ve görevlerinden birinin, ki ilerin temel hak ve hürriyetlerini sosyal hukuk devleti ve adalet ilkeleriyle ba da mayacak ekilde sınırlayan engelleri kaldırmaya, insanın maddi ve manevi varlı mın geli mesi için gerekli artları hazırlamaya çalı mak” oldu unu ifade etmekte ve 65. maddesi de yine “Devlet, sosyal ve ekonomik alanlarda anayasa ile belirlenen görevlerini, ekonomik istikrarın korunmasını gözeterek mali kaynakların yeterlili i ölçüsünde yerine getirir” hükmünü ortaya koymaktadır. Görüldü ü gibi, anayasal çerçevede ifade edilen sosyal devlet ve sosyal adalet kavramları yoksulluk sorununun çözümlü için devlet organlarına bir sorumluluk getirmektedir. Bu sorumluluk do rultusunda uygulanacak sosyal politikaların bir gere i olarak sosyal yardımlar, yoksullu u önleme stratejisinin önemli bir parçasıdır (Güne , 2010:1-4). Ülkemizde devlet, uygulayaca ı çe itli sosyal politikalar ile yoksul, güvencesiz, güçsüz, korunmaya ihtiyaç duyan vatandaşlarını korumak, kendilerine yara ır bir ya am düzeyi sa lamak için çe itli yükümlülükleri yerine getirmek durumundadır. Di er bir ifadeyle gerek e itim, sa lık, enerji, su ihtiyaçlarının sa lanması gerekse de sosyal yardım, sosyal güvence ve benzeri güvenceleri sa lamak durumundadır.

Her ülkede hükümetler gelir adaletsizli i ve yoksullu u azaltmada sosyal kamu harcamaları ve vergiler gibi mali araçlardan yararlanabilirler. Bir ülkenin milli gelirinden sosyal kamu harcamalarına ayırdı ı payın büyüklü ü, o ülkenin geli mi lik seviyesi ve vatandaşların refahı ile sosyal refah devleti anlayı mına verdi i önemle ili kilidir (Kayalıdere ve ahin, 2014:63). Sosyal kamu harcamaları kapsamında e itim, sa lık, sosyal güvenlik harcamaları girdi i gibi sosyal transfer harcamaları, Türk bütçe sistemindeki ifadesi ile “sosyal koruma harcamaları” da girmektedir.

Sosyal koruma, yoksulluğun azaltılması ve önlenmesi için izlenen ve ülkelerin yoksullukla mücadelede ve bütünsel bir insani gelişiminin sağlanmasında en temel sosyal politika araçlarından biridir. Adeta sosyal adaletin sağlanmasında bir araç olmanın yanı sıra yoksulluğun önlenmesinde de bir tür sigorta olarak kabul edilir. Sızklık yardımları, emeklilik, çocuk desteği, ev yardımı, ulusal sızklık sigortası, meslek edindirme programları, tarımsal sigorta ve daha pek çok mekanizma vasıtasıyla ihtiyaç sahiplerine ulaştırılmaktadır. Sosyal korumanın insanlara sağladığı güvenlik, ekonomik ve sosyal gelişim arasında temel bir ilişki kurar. Sosyal ve ekonomik gelişim birlikte gerçekleşmek zorundadır. Çünkü ekonomik gelişim tek başına sosyal gelişimi sağlamada yeterli değildir (II. Ulusal Sosyal Politika Kongresi, www.sosyalkoruma.net).

Ülkemizde yoksullukla mücadelede kamu sosyal transfer harcamaları vergilere göre daha fazla öne çıkmış bir mali araç niteliindedir. Sosyal transfer harcamaları devletin, bütçeden belli kesimlere yönelik yapılan transfer ödemelerini ifade eder. Bu harcamalar, kendi ellerinde olmayan nedenlerle yoksulluğa düşen, gelir yetersizliğinden veya yokluğundan dolayı düşük derecelerde yardıma muhtaç hale gelen kişilere devlet bütçesinden yapılan ve çoğu kez karlıksız olan maddi desteklerdir (Güneş, 2010:5). Sosyal transfer harcamaları doğrudan gelir transferi şeklinde ise yoksulluk sınırının altındaki kişilere yoksulluk düzeyine bağlı olarak gelir transferi yapılmasını içerir. Harcama bütçesi finansmanı şeklindeki sosyal transfer harcamaları, yoksul olan kişilerin sahip oldukları gelirle kendi faydalarını en üst düzeyde gerçekleştiremeyeceklerinden, faydalarını en üst düzeye çıkaracak tüketim malları ve hizmetlerinin alınıp yoksul kişilere dağıtılmasını sağlayan harcamaları kapsamaktadır. Bu tür bir uygulama genellikle aynı yardım ve ihtiyaç duyulan hizmetin maliyetinin karşılanması şeklinde olmaktadır. Sosyal transfer harcamalarının bir kısmı da yoksulluğun en önemli sebeplerinden biri olan vasıfsız veya geçersizliği yitirmiş meslek grubunda olanların meslek sahibi yapılması konusuna yöneliktir. Bu amaçla yapılan transfer harcamaları, işletmelerinin kurulması, eğitim merkezlerinin (çıraklık okulları gibi) açılması vb. uygulamalar için kullanılmaktadır (Sarısoy ve Koç, 2010:332-333).

Türkiye’de sosyal koruma harcamalarının 2004-2014 yılları arasındaki gelişimi Tablo 6’da gösterilmiştir. Buna göre sosyal koruma harcamaları genel toplamda yaklaşık %240 oranında artış kaydetmiştir. Söz konusu harcamaların en fazla yapıldığı kesimler sırasıyla emekli/yaslı, engelli/malül, dul/yetime yapılan yardımların olduğu görülmektedir. Sosyal koruma harcamalarına kaynak oluşturan sosyal koruma gelirleri ise sosyal katkılar, işveren sosyal katkısı, koruma kapsamındaki bireyler tarafından yapılan sosyal katkılar, devlet katkıları ve diğer gelirler şeklindedir. Gelir türleri içerisinde en fazla payın ise devlet katkısının payının olduğu ve bu katkının yıllar itibarıyla ciddi şekilde arttığı görülmektedir (www.tuik.gov.tr).

Tablo 6: 2004-2014 Yılları tıbarıyla Türkiye’de Sosyal Koruma Harcamalarının Yardım Türlerine Göre Da ılımlı (Milyon TL)

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Sosyal Koruma Harcamalarının Toplamı	61 068	71 271	85 039	98 156	113 511	134 564	148 679	171 882	195 419	220 531	249 358
darı Masraflar ve Di er Harcamalar	1 536	2 273	2 373	2 336	2 616	2 873	3 296	4 006	4 576	4 168	4 728
Sosyal Koruma Yardımları Toplamı	59 531	68 998	82 666	95 819	110 896	131 692	145 383	167 876	190 843	216 363	244 630
Hastalık /Sa lık Bakımı	21 927	23 937	29 516	32 047	38 864	46 543	48 323	54 770	59 047	65 859	73 340
Engelli/Malül	1 225	1 442	1 733	2 280	2 737	3 789	4 552	5 763	6 794	7 924	10 031
Emekli/Ya lı	26 778	32 228	38 222	45 498	52 891	63 236	71 725	80 119	91 805	104 222	116 951
Dul/Yetim	7 096	8 203	9 721	11 470	11 504	11 399	13 875	18 895	22 414	25 601	28 968
Aile/Çocuk	1 343	1 790	1 956	2 803	2 946	3 418	3 681	4 599	5 669	7 000	7 763
sizlik	307	470	554	604	722	1 883	1 852	1 903	2 395	2 595	4 422
Konut	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Sosyal Dı lanma	856	926	964	1 117	1 232	1 424	1 374	1 826	2 719	3 162	3 154

Kaynak: www.tüik.gov.tr

Türkiye’de sosyal koruma harcamaları sosyal yardım programları aracılığı ile gerçekleştirilmektedir. Sosyal yardım programları genel olarak düzenli yardım ve süreli yardım olmak üzere iki şekilde uygulanmaktadır. Tablo 7 bu iki sosyal yardım türünü alt başlıkları ile ortaya koymaktadır. Tablo 8’de de, Tablo 7’deki bilgiler ile uyumlu olacak şekilde ülkemizde uygulanan sosyal yardım programları gösterilmektedir.

Tablo 7: Niteliklerine Göre Sosyal Yardım Programları

Düzenli Yardım Türleri (GSS Prim Desteği Hariç)	Süreli Yardım Türleri
artlı E itim Yardımları	Gıda Yardımları
artlı Sağlık Yardımları	Yakacak Yardımları
artlı Gebelik Yardımları	Barınma Yardımları
E i Vefat Emi Kadınlara Yönelik Yardımlar	E itim Yardımları
Muhtaç Asker Ailelerine Yönelik Yardımlar	Sa lık Yardımları
2022 sayılı Kanun Kapsamındaki Yardımlar	Engelli htiyaç Yardımları
Evde Bakım Yardımı	Özel Amaçlı Yardımlar
	Giyim Ve Di er Aile Yardımları
	stihdam Yardımları
	Tek Seferlik Yardımlar

Kaynak: Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2014 Yılı Faaliyet Raporu, 74.

Tablo 8: Türkiye’de Ana Gruplar Bazında Sosyal Yardım Programları

Aile Yardımları	E itim Yardımları	Sa lık Yardımları	Özel Amaçlı Yardımlar	Ya lı ve Engelli Yardımları	stihdam Yardımları	Proje Destekleri
Gıda Yardımları	E itim Materyali Yardımı	artlı Sa lık Yardımları	A evleri	Ya lılık Yardımı-2022	e Yönlendirme Yardımı	Gelir Getirici Proje Destekleri
Barınma Yardımları	artlı E itim Yardımı	Engelli htiyaç Yardımları	Afet Yardımları	Engelli yardımı-2022	e Ba lama Yardımı	Kırsal Alanda Sosyal Destek Projesi
Sosyal Konut Projesi	Ö le Yeme i Yardımı	GSS Gelir Tespiti ve Prim Deste i	Yabancı Uruklulara Yönelik Yardımlar	Engelli Yakımı -2022		stihdam E itimi Projeleri
Yakacak Yardımları	Ücretsiz Ders Kitabı			Slikozis Yardımı		Sosyal Hizmet Projeleri
E i Vefat Etmi Kadınlara Yardım	Ö renci Ta ıma Barınma ve a e Yardımı			Evde Bakım Yardımı		
Muhtaç Asker Ailelerine Yardım	Engelli Ö rencilerin Ücretsiz Ta ınması					
	Yurt Yapımı					

Kaynak: Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2014 Yılı Faaliyet Raporu, 75.

Ülkeler arası karşılaştırmalar yapabilmek için sosyal koruma harcamalarının ülkeler bazında uluslararası düzeyde izlenmesi gerektiğinde farklı metodolojiler ile karşılaşılmaktadır. Bu bağlamda, Avrupa Birleştirilmiş Sosyal Koruma Statistikleri Sistemi (ESSPROS), OECD’nin kullanmakta olduğu Sosyal Harcamalar (SOCX) yaklaşımı ve Uluslararası Çalışma Örgütü’nün (ILO) farklı metodları söz konusudur. ESSPROS

metodolojisine göre, üretilen sosyal koruma istatistiklerinde sosyal koruma harcaması, “çe itli risk ve ihtiyaçların yükünü azaltmak üzere hanehalklarına yapılan aynı ya da nakdi transferler”dir. ESSPROS yöntemi üretim ile de il maliye politikasının yeniden da ıtım yönü ile ilgilidir. Sosyal koruma gerektiren alanlar hastalık, tedavi, özürlülük, ya lılık, aile, çocuk, i sizlik, konut ve sosyal dı lanma olarak tanımlanmı tır. Bu metodolojilerin arasındaki ana fark; sosyal riskin tanımı, sosyal korumanın toplumun hangi kesimine ve nasıl sa landı ı, nüfusun tamamını mı kapsadı ı yoksa sadece belli bir kesime yönelik olarak mı geli tirildi i gibi konuları nasıl teorize ettikleri noktasında ortaya çıkmaktadır.

Ülkemizde ise bu kapsamdaki harcamaların hesaplanmasında 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu’nun getirdi i yeniliklerden birisi olan analitik bütçe sınıflandırması kullanılmaktadır. Söz konusu sınıflandırma kamu harcamalarını kurumsal, fonksiyonel ve ekonomik açılardan ele alarak ölçme ve analiz etme imkânı sa lamaktadır. Böylelikle Avrupa Birli i’ne katılım sürecinde bütçe kodlaması uluslararası standartlara uygun hale getirilmi tir. Genel ba lamda merkezi yönetim bütçesinde harcamalar ekonomik sınıflandırma kapsamında reel, transfer, cari ve yatırım harcamaları ekinde gösterilmektedir. Yoksullukla mücadelede uygulanan kamu politikalarının en ba ında do rudan hanehalkının gelirini etkilemesi sebebiyle sosyal transfer harcamaları gelmektedir. Fonksiyonel sınıflandırma ise harcama kalemlerini amaçlarına göre çe itli ba lıklar altında düzenlemektedir. Genel kamu hizmetleri, savunma hizmetleri, kamu düzeni ve güvenlik hizmetleri, ekonomik i ler ve hizmetler, çevre koruma hizmetleri, iskân ve toplum refahı hizmetleri, sa lık hizmetleri, dinlenme, kültür ve din hizmetleri, e itim hizmetleri, sosyal güvenlik ve sosyal yardım hizmetleri ekinde on ba lıktır. Fonksiyonel sınıflandırmaya göre belirlenen sosyal güvenlik ve sosyal yardım hizmetleri ise toplam 9 giderden olu maktadır. Bunlar kodlamadaki sırasıyla; hastalık ve malullük yardım hizmetleri, ya lılık yardımı hizmetleri, dul ve yetim aylı ı hizmetleri, aile ve çocuk yardımı hizmetleri, i sizlik yardımı hizmetleri, iskân yardımı hizmetleri, sosyal güvenli i bulunmayanlara sa lanan hizmetler, sosyal güvenlik ve sosyal yardımlara ili kin ara tırma geli tirme hizmetleri ve sınıflandırmaya girmeyen sosyal güvenlik ve sosyal yardım hizmetleridir (www.muhasibat.gov.tr).

ESSPROS yöntemi ı ı ında yapılan hesaplama dahil edilmesi gereken idarelerin ba ında Merkezi Yönetim kapsamındaki kamu idarelerinden, fonksiyonel sınıflandırmaya göre “sosyal güvenlik ve sosyal yardım” ve “sa lık hizmetleri” harcamaları yapan idareler gelmektedir. ESSPROS yönteminde kamu sosyal koruma harcamaları hesaplanırken kamunun “genel devlet”e dahil olan kurumları hesaba katılmaktadır. Merkezi yönetim kapsamındaki idareler dı ında Sosyal Güvenlik Kurumu, ı sizlik Sigortası Fonu, Sosyal Yardımla ma ve Dayanı mayı Te vik Fonu tarafından yapılan harcamalar sosyal koruma harcamaları kapsamaktadır. Di er yandan, ESSPROS yöntemine göre mahalli idarelerin içerisinden “sosyal güvenlik ve sosyal yardım harcamaları” ve yoksullara yönelik konut üretimi için kamu tarafından yapılan harcamalar da sosyal koruma harcamaları kapsamına dâhil edilmelidir. Dikkate alınacak harcamalar arasına, sosyal hizmet veren kurumların harcamaları gibi (örne in, sosyal güvenlik ve emeklilik kurumları, sosyal yardım kurumları), sosyal hizmeti tamamlayıcı bir i olarak yapan kurumların (örne in Vakıflar Genel Müdürlü ü) da sosyal koruma harcamaları dâhil edilmektedir. Ayrıca, “sosyal güvenlik ve sosyal yardım” ba lı ı altında tasnif edilmeyen, fakir ailelere kömür yardımı ve SODES (Sosyal Destek Programı) harcamaları gibi sosyal harcamalar da dâhil edilmelidir. Bu ba lamda Türkiye’de sosyal koruma harcamalarının hesaplanmasında bazı zorluklar ve eksik bilgiler bulunmaktadır. Sosyal koruma harcaması yapan idarelerin kendi aralarında yaptıkları transferler ve dikkate alınması gereken idarelerin hem sayı hem de harcama olarak çok sayıda

olması ve kurumların harcamaların alt kalemlerine ilişkin veri ihtiyacının bulunması, ESSPROS yöntemini kullanarak Türkiye'nin sosyal koruma harcamalarının hesaplanmasını zorla tırmaktadır (Yentürk, 2013:435-436).

Bu bağlamda sosyal transfer harcamalarına yönelik harcama büyüklüklerine dair ülkemizde ESSPROS sınıflandırması çerçevesinde veriler bulunmamasından dolayı ve söz konusu sosyal transfer harcama kalemlerinin büyüklüklerinin ne kadar oldu una ilişkin sa lıklı bilgilere ula ılamaması ve yorumlanamaması nedeniyle çalı mamızda transfer harcamalarının kapsamı ve seyri 2008-2015 yılları arasındaki, fonksiyonel sınıflandırmanın sosyal güvenlik ve sosyal yardım hizmetleri başlıkları altında yer alan TL cinsi büyüklüklerine yer verilerek açıklı a kavu turulmaya çalı ılmı tır.

Tablo 9: 2008-2015 Yılları itibarıyla Merkezi Yönetim Bütçesinde Gerçekleşen Sosyal Transferler (TL)

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Sosyal Güvenlik ve Sosyal Yardım Hizmetleri	37.665.536	56.066.209	59.891.950	60.774.148	76.100.488	85.580.111	92.029.509	100.168.446
Hastalık ve Malullük Yardım Hizmetleri	533.907	1.127.555	1.777.735	2.486.306	3.271.388	3.721.274	4.291.458	4.764.660
Ya lı lık Yardımı Hizmetleri	109.129	140.527	158.497	214.028	253.964	291.447	326.037	381.157
Aile ve Çocuk Yardımı Hizmetleri	303.933	362.092	395.102	457.469	509.751	581.791	619.684	955.904
İ zlik Yardım Hizmetleri	1.022.169	1.018.575	1.176.290	1.428.647	1.543.074	1.934.810	2.237.711	2.719.488
Sosyal Güvenli ğ i Bulunmayanlara Sağ anan Hizmetler	139.288	128.546	303.186	223.306	3.317.117	3.479.514	3.619.366	4.242.665
Sınıflandırma Girmeyen Sosyal Güvenlik ve Sosyal Yardım Hizmetleri	35.557.110	53.288.914	56.081.140	55.964.392	67.205.194	75.571.275	80.935.253	87.104.572

Kaynak: www.muhasabat.gov.tr

Yukarıdaki Tablo 9'da Türkiye'de 2008-2015 yılları arasında gerçekleşen sosyal transfer harcamaları gösterilmiştir. Buna göre, 2008 yılında merkezi bütçeden sosyal güvenlik ve sosyal yardım hizmetleri başlı ı altında gerçekleşen transfer harcamaları 37.665.536 TL'dir. 2015 yılındaki harcama tutarı 2008 yılının yaklaşık üç katına yakın tutarda gerçekleşmiştir. Bu durum tablodan da görülece ğ i gibi Türkiye'de transfer harcamalarının rakamsal olarak arttığını göstermektedir. Yine yıllar itibarıyla en fazla harcama yapılan hizmetler büyüklük sırasına göre, sınıflandırmaya girmeyen sosyal güvenlik ve yardım hizmetleri, hastalık ve malullük yardım hizmetleri ve işsizlik yardımı hizmetleri olmu tur.

Merkezi yönetim fonksiyonel ve ekonomik sınıflandırma düzeyinde, "sosyal güvenlik ve sosyal yardım hizmetleri"ne yönelik harcamalar a a ıdaki Tablo 10'da gösterilmektedir. Bu Tabloya göre söz konusu harcamalar son be yıl içerisinde yüzde yüze yakın bir artış göstermiştir. Alt düzeyler içerisinde ise en fazla pay cari transferler kaleminde

gerçekle mi tir. Cari transferler, sermaye birikimi hedeflemeyen ve cari nitelikli mal ve hizmet alımını finanse etmek amacıyla yapılan kar ılıksız ödemelerdir. Genel olarak aynı i lemler analitik bütçe sınıflandırmasının kapsamı dı ında oldu undan aynı transferler de bu kapsamda yer almamaktadır (www.bumko.gov.tr). Sosyal amaçlı transfer kalemleri de cari transfer ba lı ı altında yer almaktadır. Fakat cari transfer kaleminin rakamsal olarak büyüklü ünün artması uygulanan sosyal politikaların tam anlamıyla yerine ula tı ı yorumunu yapmak için yeterli de ildir.

Tablo 10: 2010-2015 Yılları Sosyal Güvenlik ve Sosyal Yardım Hizmetlerinin Ekonomik Sınıflandırma Düzeyinde Merkezi Yönetim Bütçe Gerçekle meleri (Bin TL)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Sosyal Güvenlik ve Sosyal Yardım Hizmetleri	59.891.950	60.774.148	76.100.488	85.580.111	92.029.509	100.168.446
Personel Giderleri	231.749	278.257	357.034	414.431	628.712	782.117
Sosyal Güvenlik Kurumlarına Ödemeler	41.927	49.032	59.785	68.690	104.133	128.042
Mal ve Hizmet Alımları	514.468	689.926	768.027	790.035	974.449	1.176.191
Faiz Harcamaları	-	-	-	-	-	-
Cari Transferler	58.304.396	57.882.831	73.314.813	83.815.139	89.832.491	97.578.748
Sermaye Giderleri	297.372	179.904	260.906	254.972	218.224	232.028
Sermaye Transferleri	417.877	1.668.672	1.011.789	66.187	159.705	211.608
Borç Verme	84.161	25.526	328.134	170.657	111.795	59.712

Kaynak: www.muhasibat.gov.tr

5. SONUÇ

Yoksulluk olgusu geçmi ten günümüze hem geli mi hem de geli mekte olan ülkelerin gündemini me gul eden ekonomik ve sosyal bir konu olarak süregelmi tir. Yoksullu a sebep olan nedenler çe itli oldu u için literatürde yer alan tek bir tanım ve önlenmesine yönelikte tek bir çözüm yolu söz konusu de ildir. Ekonomik sosyal, siyasi geli melerle birlikte halkın yoksullu a ve sefalete sürüklenmesi daha etkin mücadele arayı larını beraberinde getirmi tir. 1980 sonrasında yoksulluk ve gelir da ılımı adaletsizliklerinin git gide artan seyir izlemesi hükümetlerin de özellikle ekonomik büyüme odaklı politikalar izlemesi, son yıllarda yoksullu un azaltılmasına yönelik uygulanan politikaların payını da arttırmı tır. Farklı ölçüm türleri çerçevesinde TÜ K verilerinden hareketle Türkiye’de gelir da ılımının iyile ti inin yapılan sosyal koruma harcamalarının ise payının arttı nı ifade etmemiz gayet yerinde olacaktır. Sosyal koruma harcamalarının ve sosyal yardımların gerek kapsam gerekse miktar bakımından artı göstermesi ve yoksullukla mücadelede kurumsal örgütlenmenin geli tirilmi olması özellikle 2008 küresel krizinin etkilerini hissettirdi i dönemde, olası olumsuz etkilerin dü ük düzeyde kalmasına katkıda bulunmu tur. Engelli ve ya lı, dul, emekli kesime yönelik ekonomik ve sosyal hayatta daha fazla yer almalarına ve ya am kalitelerinin yükseltilmesine yönelik önemli adımlar atılmı tır.

Ülkemizde yoksullukla mücadele politikalarında, sosyal transfer harcamaları yoluyla yoksulların durumlarının iyile tirilmesinin ötesine geçilerek onlara mesleki becerilerin kazandırılması ve ki isel yeteneklerin geli tirilmesi gibi uygulamalarla ya am düzeylerini yoksulluk sınırının üzerine çıkarmaya yönelik yakla ımların da benimsenmesi gerekir.

Ayrıca, toplumun ferdi olan insanın sadece toplumun ferdi olduğu için, kölsüz olarak düzenli bir nakit geliri elde etmesinin sağlanması ve bu bağlamda Bu ra ve Keyder'in önerdikleri “vatandaşlık geliri (temel gelir)” gibi önerilerin üzerinde düşünülmesi de faydalı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (2014), 2014 Yılı Faaliyet Raporu, http://sgb.aile.gov.tr/data/5434f307369dc31d48e42dc5/2014_idare_faaliyet_raporu.pdf, (Erişim Tarihi: 05.10.2016).
- Akça, H. (2015), ‘Beri Sermaye Harcamaları: Türkiye’de Yaşanan Gelişmeler ve Sonuçlar Üzerine Bir İnceleme’, *International Conference On Eurasian Economies* <http://www.avekon.org/papers/1266.pdf> (Erişim Tarihi: 01.01.2017).
- Aktan, C.C. ve Vural, .Y. (2002), “Yoksulluk: Terminoloji, Temel Kavramlar ve Ölçüm Yöntemleri”, *Yoksullukla Mücadele Stratejileri*, Coşkun Can (ed), Hak-Konfederasyonu Yayınları, Ankara, <http://www.canaktan.org/ekonomi/yoksulluk/birinci-bol/aktan-vural-yoksulluk.pdf> (Erişim Tarihi: 13.11.2016).
- Alkire S. ve Santos M.E. (2011), ‘The Multidimensional Poverty Index (MPI)’, *Training Material For Producing National Human Development Reports*, October, http://www.ophi.org.uk/wp-content/uploads/MPI_TrainingMaterial_23Nov2011.pdf (Erişim Tarihi: 30.12.2016).
- Altay, A. (2005), “Yoksulluk Sadece Devletin Sorunu mu? Kamu Harcamaları Açısından Bir Değerlendirme”, *Sosyo-Ekonomi Dergisi*, Temmuz-Aralık 2.
- Andersen, G.E. (2013), “Toplumsal Riskler ve Refah Devletleri” (Der. Bu ra, A. ve Keyder Ç.), *Sosyal Politika Yazıları*, İletişim Yayınları, 6.Baskı, İstanbul, 33-53.
- Arpacıoğlu, Ö. ve Yıldırım, M. (2011), “Dünya’da ve Türkiye’de Yoksulluğun Analizi”, *Niğde Üniversitesi BF Dergisi*, 4(2), 60-76.
- Aydın, M. ve Türgay, T. (2011), “Yoksullukla Mücadelede Vergi Politikası”, *Süleyman Demirel Üniversitesi BF Dergisi*, 16(1), 249-274.
- Boz, Ç. (2012), “Adam Smith ve Amartya Sen”, *Gazi Üniversitesi BF Dergisi*, 14/3, 71-96.
- Bu ra, A. (2013), *Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye’de Sosyal Politika*, İletişim Yayınları, 6.Baskı, İstanbul.
- Bu ra, A. ve Sınmazdenir, N.T. (2012), ‘Yoksullukla Mücadelede İnsani ve Etkin Bir Yöntem: Nakit Gelir Desteği’ (Der. Bu ra A.- Keyder Ç.), *Bir Temel Hak Olarak Vatandaşlık Gelirine Doğru*, İletişim Yayınları, 2.Baskı, İstanbul.
- Çalıkan, . (2010), ‘Türkiye’de Gelir Eşitsizliği ve Yoksulluk’, *Sosyal Siyaset Konferansları*, 2(59), 89-132.
- Devlet Planlama Teşkilatı (2001), *Gelir Dağılımının Yine Tirilmesi ve Yoksullukla Mücadele Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ankara. www3.kalkinma.gov.tr/DocObjects/Download/3089/oik610.pdf (Erişim Tarihi: 04.11.2016)

- Devlet Planlama Te kilatı (2007), *Gelir Da ılımı ve Yoksullukla Mücadele Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Dokuzuncu Kalkınma Planı, Ankara. http://sgb.aile.gov.tr/data/5434f337369dc31d48e42dc8/gelirdagilimi_yoksulluklamuca_dele_rapor_2007.pdf (Eri im Tarihi: 27.12.2016).
- Do an, E. (2014), Türkiye’de Yoksullu un Ölçülmesi, Kalkınma Bakanlığı 1 Uzmanlık Tezi, Yayın No:2880.
- Do an, M. ve Tatlı, H. (2014), “ nsani Geli me ve nsani Yoksulluk Ba lamında Türkiye’nin Dünyadaki Yeri”, *Atatürk Üniversitesi BF Dergisi*, 28(1), 99-124.
- Erdo du, S. ve Kutlu, D. (2014), “Dünya’da ve Türkiye’de Çalı an Yoksullu u: gücü Piyasası ve Sosyal Koruma Politikaları Ba lamında Bir De erlendirme”, *Çalı ma ve Toplum Dergisi*, 2.
- Eser K. ve Gökmen Ç.E. (2009), “Be eri Sermayenin Ekonomik Geli me Üzerindeki Etkileri: Dünya Deneyimi ve Türkiye Üzerine Gözlemler”, *Sosyal ve Be eri Bilimler Dergisi*, 2(1).
- Gündo an, N. (2008), “Türkiye’de Yoksulluk ve Yoksullukla Mücadele”, *Ankara Sanayi Odası Dergisi*, (Ocak- ubat), 42-56, <http://www.aso.org.tr/kurumsal/media/kaynak/TUR/asomedy/ocak-ubat2008/Dosya.pdf> (Eri im Tarihi:02.01.2017)
- Güne , S. (2010), Sosyal Yardım Algısı ve Yoksulluk Kültürü, Ba bakanlık ve Sosyal Ara tırmalar Genel Müdürlü ü, Ankara.
- Gürsel, S., Levent, H., Selim, R. ve Sarıca, Ö. (2000), ‘Türkiye’de Bireysel Gelir Da ılımı ve Yoksulluk Avrupa Birli i ile Kar ıla tırma’, *TUS AD*, Aralık.
- II. Ulusal Sosyal Politika Kongresi (24-26 Kasım 2006), www.sosyalkoruma.net
- ncedal, S. (2013), Türkiye’de Yoksullu un Boyutları: Mücadele Politikaları ve Müdahale Araçları, Aile ve Sosyal Politikalar Uzmanlık Tezi, Ankara.
- Kaya, E. (2009), Yoksullukla Mücadelede Avrupa’nın ve Türkiye’nin Sosyal Yardım Modeli, Ba bakanlık Sosyal Yardımla ma ve Dayanı ma Genel Müdürlü ü Sosyal Yardım Uzmanlık Tezi, Ankara.
- Kayalidere, G. ve ahin, H. (2014), “Sosyal Devlet Çerçevesinde Türkiye’de Sosyal Koruma Harcamalarının Geli imi ve Yoksulluk”, *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Ara tırmaları Dergisi*, 2(2), 57-75.
- Kirmanolu, H. (2005), “Amartya Sen’in Özgürlük ve Kalkınma Üzerine Dü üncelerine Bir Bakı ”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Ara tırma Merkezi Konferansları* 47.Seri, 22-30.
- Sapançalı, F. (2001), “Yeni Dünya Düzeni ve Küresel Yoksulluk”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(2), 115-140.
- Sarısoy, . ve Koç, S. (2010), “Türkiye’de Sosyal Transfer Harcamalarının Yoksullu u Azaltmadaki Etkilerinin Ekonometrik Analizi”, *Maliye Dergisi*, (158), Ocak-Haziran.
- Sen, A. (2004), *Özgürlükle Kalkınma*, Çeviren: Yavuz Alogan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Stiglitz, J.E. (2015), *E itsizli in Bedeli*, İletim Yayınları, 3.Baskı.

- enses, F. (2014), “Gelir Sa ılımı ve Yoksulluk: Temel E ilimler, Nedenler ve Politikalar” (Yay. Haz. Aysan, A.F ve Du mluda , D.), *Kalkınmada Yeni Yakla ımlar*, mge Kitapevi, Ankara.
- Tunç, O. ve Ertuna, O. (2015), nsani Geli me Endeksi Türkiye Simülasyonu ve Seçilmi Ülkelerle Kar ıla tırması, *Journal of Management, Marketing and Logistics*, 2(2), ISSN: 2148-6670.
- Ulusoy, A., Karakurt, B., Akbulut, E. (2015), “E itim Harcamalarının Gelir Da ılımına Etkisi: Türkiye’de Yüksekö retimin Gelir E itsizli ini Giderici levi”, *Maliye Ara tırmaları Dergisi*, Y.1, 2(1), 45-75.
- Üzümcü, A. ve Korkat, M. (2014), “Türkiye’de Gelir Da ılımı Adaletsizli i ve Yoksullukla Mücadelede Sosyal Yardımların Geli imi”, *Kafkas Üniversitesi BF Dergisi*, C.5, Sayı 8, ISSN: 1309-4289.
- Yar, F. (2015), “Türkiye’de Gelir Da ılımı ve Yoksulluk”, Toplum ve Ekonomileri Çalı ma Merkezi, *Global Politika ve Strateji Analiz*, 2, Nisan.
- Yentürk, N. (2013), “Türkiye’de Yoksullara Yönelik Harcamalar”, *ODTÜ Geli me Dergisi*, 40 (A ustos), 433-464.
- World Bank (2005), Global Economic Prospects, Trade, Regionalism and Development <http://siteresources.worldbank.org/INTGEP2005/Resources/gep2005.pdf> (Eri im Tarihi: 15.09.2016)
- http://hdr.undp.org/sites/default/files/2015_human_development_report.pdf (Eri im Tarihi: 28.12.2016).
- <https://www.oecd.org/els/soc/47723414.pdf> (Eri im Tarihi: 25.12.2016)
- http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/270/hdr_2010_en_complete_reprint.pdf (Eri im Tarihi: 03.01.2017).
- http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/271/hdr_2011_en_complete.pdf (Eri im Tarihi: 03.01.2017).
- www.tuik.gov.tr (Eri im Tarihi: 13.10.2016).
- <http://eaf.ku.edu.tr/sites/eaf.ku.edu.tr/files/20122008-3.pdf> (Eri im Tarihi: 10.10.2016).
- www.muhasabat.gov.tr (Eri im Tarihi: 07.10.2016).
- www.bumko.gov.tr (Eri im Tarihi: 27.09.2016).